

İKİNCİ DALGA ERMENİ TERÖRÜ: ASALA

Ercan KARAKOÇ*

MICHAEL M. GUNTER,¹ *“Pursuing the Just Cause of Their People” A Study of Contemporary Armenian Terrorism* (“Halklarının Haklı Davasının Peşinde” Çağdaş Ermeni Terörü Üzerine Bir İnceleme), Greenwood Press, New York 1986, 182s.

Çalışmamızın başlığında “İkinci Dalga Ermeni Terörü” ifadesini kullanırken, birinci dalganın ne olduğunu belirtmenin yerinde olacağı kanaatindeyim. Şöyle ki, ASALA teröründeki suikast eylemlerinden yaklaşık yarım asır önce, aynı tür eylemleri kapsayan birinci dalga terör, 1920’li yıllarda Osmanlı idarecilerine karşı işlenen suikast dalgasıdır. Bu suikastlar sonucunda Talat, Cemal ve Sait Halim Paşalarla birlikte, Cemal Azmi ve Dr. Bahattin Şakir Beyler gibi İttihat ve Terakki Partisi’nin önde gelen isimleri, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Bu sebeple 1970 ve 1980’li yıllardaki Ermeni terörüne “İkinci Dalga” denmektedir.²

* Araş. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ ercankarakoc@hotmail.com

¹ Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi profesörü olan Michael M. Gunter, hâlen Tennessee Teknoloji Üniversitesi’nde çalışmaktadır. Michael M. Gunter, lisansını Columbia Üniversitesi Amerikan Tarihi Bölümünde, yüksek lisansını aynı üniversitenin Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler alanında, doktorasını ise yine söz konusu disiplinde Kent State Üniversitesi’nde yaptı. 1978 yılında ODTÜ’de misafir öğretim üyesi olarak da görev yapan Gunter’in Türkiye, Irak ve özellikle Kürt konularında çalışmaları vardır. Yaptığı çalışmalar değerlendirildiğinde yazarın ABD’nin “ilgili” birimleri ile yakın iletişim içerisinde olduğu fark edilmektedir.

² Bunların haricinde devletimizin ve milletimizin karşı karşıya kaldığı bir üçüncü terör dalgası vardır ki, hepimizin bildiği bölücü ve yıkıcı PKK terörüdür. Şaşırtıcı olsa gerek ki ikinci dalga Ermeni terörünün üzerine gidildiği ve bitirilmeye başlandığı yılların hemen akabinde faaliyete geçen PKK terörü de Ermenilerle iç içe olmuş ve sürekli onlardan destek görmüştür. Esasında PKK’ya verdikleri her türlü destekten (eleman, para, lobi, silah, eğitim vb.) dolayı bu terör dönemine Üçüncü Dalga Ermeni terörü de denilebilir.

Her yıl 24 Nisan günü yaklaştıkça Türkiye’de bir telaştır başlar. Sözde Ermeni soykırımı iddiasının ABD Senatosu’nda kabul edilip edilmeyeceği üzerine yorumlar devreye girer. Hatta söz konusu hususla ilgili olarak sunulan tasarının engellenmesi için TBMM’den milletvekilleri Senato ve Temsilciler Meclisi’ndeki üyeler ile görüşmeler yapmak üzere Washington’un yolunu tutarlar. Bunun da ötesinde hariciye bakanı, askeri yetkililer ve gerekirse devletin en üst seviyedeki idarecileri (cumhurbaşkanı ve başbakan) açıklama yapma ihtiyacı hissederler. Bu telaşın sebebi ise tarihte olmadığını bildiğimiz bir mevzuda yani sözde soykırım iddialarında suçlu duruma düşme korkusudur. Eğer Türkiye 24 Nisan’ı sorunsuz atlattırsa derin bir nefes alınır ve konu tekrar akışına bırakılır ta ki bir sonraki 24 Nisan günü yaklaşmaya başlayana kadar. Bütün bu yaşananlar gösteriyor ki, Ermeni Meselesi konusunda devletçe ve milletçe hâlâ organize değil ve sadece günü kurtarmaya yönelik acele bir takım çalışmalar yapmaktayız. Bu ise şüphesiz ülkemizi ve milletimizi ziyadesiyle rahatsız etmektedir. Buna karşın Ermeni toplumunun gayet örgütlü hareket ettikleri ve dünya kamuoyuna kendilerini etkili bir şekilde ifade edebildikleri görülmektedir. Sonuç olarak Türk devleti ve milleti de; kendi haklıklarını dünya kamuoyuna ifade edebilme noktasında, en az Ermeniler kadar, hatta Ermenilerin bu kadar süre içinde kat ettikleri mesafe göz önüne alınacak olursa, onlardan daha fazla çalışmalıdır.

M. Gunter’in kitabı (182 sayfa), adından da anlaşılacağı gibi, Ermenilere “terör” yaptıklarını ve terörü siyasî hedeflerini elde etmek için bir araç olarak kullandıklarını söyleyen ve bunu ayrıntılı bir şekilde, somutlaştırarak anlatan önemli bir çalışmadır. Söz konusu kitap bir giriş ve sekiz bölümü ihtiva etmekte olup, [Ermeni Meselesinin] Tarihi Kökenleri, Bugünkü Terörün Öncülleri, ASALA,³ JCAG-ARA,⁴ Eylemlerin Özellikleri (Modus Operandi), Uluslararası Destekçiler, Türkiye’nin Karşı Hareketi ve Huzursuzluk ve Sonuç başlıklarından oluşmaktadır. Müellif, eserini kaleme alırken genel itibarıyla ASALA terör eylemlerinin olduğu döneme ait yabancı gazete ve dergilerde çıkan haberler, Ermeni yayın organlarında yapılan açıklamalar ve Ermeni terörü ile ilgili yazılan

³ ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan’ın Bağımsızlığı İçin Ermeni Gizli Ordusu).

⁴ JCAG-ARA: Justice Commandos of the Armenian Genocide-Armenian Revolutionary Army (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları-İhtilalci Ermeni Ordusu).

akademik çalışmalardan yararlanmıştır. Yine konunun tarihi arka plânı verilirken hem Türk hem de Ermeni yazarlar ile her iki tarafı da destekleyen Batılı saygın bilim adamlarının eserlerinden faydalanmıştır. Terör eylemlerini değerlendirirken “ilgili” birimlerde çalışan üst düzey ABD ve Türk yetkililerinin görüşlerine ve yorumlarına da yer vermiştir. Yazar amacının tam manasıyla siyasî bir polemige dönüşen Ermeni Meselesini objektif olarak ortaya koymak ve bu suretle bilimsel bir zeminde tarafları uzlaştırmak olduğunu ifade etmektedir.

Müellif, çalışmasının giriş kısmında; günümüzde terör eylemlerinin ve terör alanlarının arttığını, aynı şekilde terör konusunda yapılmış hatırı sayılır bir literatür oluştuğunu belirtmesine rağmen, Türk diplomat ve kuruluşlarına karşı kanlı eylemler yapan Ermeni terörüne yönelik çok az sayıda çalışma bulunduğunu kaydetmektedir. Ermeni terörünü anlatırken, Amerikalı bir yetkilinin; “*terörist hareketleri içerisinde en tehlikelisi olmasına karşın en çok göz ardı edileni*” dediğini, yine, bu terörün “*Ortadoğu ve Avrupa’da faaliyet gösteren en gizemli ve en iyi örgütlenmiş silahlı yapı*” olduğunu belirtmektedir (s. 1).

Yazar, ikinci dalga Ermeni terörünün yukarıdaki kritik özelliklerini belirttikten sonra, Ermenilerin daha da ileri giderek işi aymazlığa vurduklarını, eylem ve suikast yaparken yakalanan elemanlarının yargılanmamasını, mahkûm edilmemelerini, mahkûm edilirlerse Türk hedeflerinin yanında onları yargılayıp hapse atan devletlerin ve onların kuruluşlarını da hedef alacaklarını ilân ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca terörist Ermenilerin, bırakın arkadaşlarının yargılanıp mahkûm edilmelerini, esasında serbest bırakılmaları gerektiğini, zira bunların “*kendi halklarının haklı davasının peşinde [!]*” mücadele ettiklerini dediğini söylemektedir. Buna ilâveten, eğer söz konusu gençlerin suçlu görülüp, hapse atılmaları hâlinde, onları mahkûm edenlere karşı yapacakları eylemler sonunda ölen masum insanlardan kendilerinin sorumlu olmayacağını da duyurmaktan geri durmamışlardır. Dolayısıyla terörist Ermeniler [ASALA ve JCAG-ARA] bu şekilde Türkiye dışında Kanada, Fransa, İtalya, Portekiz, İsveç ve İsviçre gibi ülkeleri de tehdit etmektedirler. Gunter, tarihî olayları tarafsız bir boyutta değerlendirip, Türk tezine yakın duran bilim adamlarını tehdit ve terörle sindirmeye çalıştıklarını da örnekleriyle göstermektedir (s. 2, 3).

Müellif, “Tarihî Kökenleri” başlıklı bölümde (s. 7–28); Ermeni meselesinin ortaya çıkış sürecini değerlendirmekte, hem Ermeni ve hem de

Türk tarafının konuyu ele alış biçimlerini incelemektedir. Bu noktada Batı'nın kendi emperyalist emelleri doğrultusunda Ermenileri kullandığını; Ermenilerin, Rusya lehinde Osmanlı'ya karşı Beşinci Kol hizmeti yaptığını dile getirmektedir. Ayrıca, Hınçak ve Taşnak gibi örgütler kurduklarına, bu örgütler yoluyla terör yaptıklarına hatta Türklerle birlikte ve kendi halklarını kışkırtmak için ırkdaşlarına karşı bile provakatif eylemler düzenlediklerine de dikkat çekmektedir. O'na göre bu yolla, meydana gelen karışıklıktan istifade edilerek, Avrupalı devletlerin olaya müdahil olması sağlanmış olacaktı. Yazar, Ermenilerin, 1915 tehcirini plânlı ve örgütlü bir soykırım olayı olarak değerlendirdiklerini, Türklerin ise savaş şartlarının gerekli kıldığı güvenlik gerekçesiyle uygulanan bir tedbir olarak ele aldığını söylemektedir. Ermenilerin iddia ettikleri rakamın gerçeği yansıtmadığını belirtirken, benzer bir önlemin II. Dünya Savaşı yıllarında ABD tarafından da alındığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Batı kamuoyunun sürekli Ermenileri dinlediğini ve onların Türkleri mahkûm etmek ve plânlı bir soykırımı yaptıklarını kanıtlamak için sahte [tutarsız ve güvenilmez] kaynakları kullandıklarını ve dolayısıyla bu meselede taraf olan Türklerin de dinlenilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Yazar “Bugünkü Terörün Öncülleri” bölümünde ise (s. 29-40); Taşnak Partisi'nin örgütlediği ve Nemesis operasyonu adı altında yapılan terör eylemlerinden bahsetmekte; Talat, Cemal ve Sait Halim Paşalar ile Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin Ermeni tetikçiler tarafından öldürülmelerini anlatmaktadır. Ayrıca, Talat Paşa'yı katleden Sogomon Tehleryan'ın Almanlar tarafından yargılanıp masum addedilerek serbest bırakılmasının, ikinci dalga Ermeni terörüne ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Nemesis eylemleri sonrasında ilk dalga suikastların 1920'li yıllarda bitmesine rağmen, Ermenilerin bağımsızlığı için çalışan başka Ermeni oluşumlarının da bulunduğunu, bunların öncelikle barışçıl yolları denediklerini ama söz konusu çabalarında başarısız olunca da yeniden şiddete [ikinci terör dalgası] döndüklerini söylemektedir. Bu bağlamda 1965 yılında Beyrut'ta, Türkiye'ye karşı sözde soykırımın 50. yılı münasebetiyle gösteriler yapıldığını ve 1965-75 yılları arasında da ikinci terör dalgasının ilk hazırlıklarının yapıldığını ilâve etmektedir. Yine, bu süreç içinde gelecek için takip edecekleri taktik, strateji ve politikaları oluşturduklarını; bu bağlamda da “antiemperyalist ve silahlı” bir mücadele seçeneğini kabul ettiklerini belirtir. Ermenilerin bu yeni dönemi ise “Siyasî Mücadele İçin Yeni Bir Çağ” olarak değerlendirdiklerini ifade eder.

1970’li yıllardaki Arap-İsrail savaşından kaynaklanan Lübnan İç Savaşı’nın da Ermeni terörüne katalizör etkisi yaptığını söyleyen Michael M. Gunter, Lübnan’da yaklaşık olarak 200 bin Ermeni’nin yaşadığını ve 1934 yılından beri mecliste Ermeni temsilcilerin bulunduğunu belirtir. O’na göre, Ermeni teröristler söz konusu dönemde Filistinli örgütlerce desteklenmiş ve onlara her türlü eğitim verilmiştir. Yazar devamla sol eğilimli Hınçak’ın ASALA’yı kurup kolladığını; sağ eğilimli Taşnak’ın da kendi gençlerinin bu örgüte katılımını engellemek için JCAG-ARA’yı oluşturduğunu; ASALA’nın ise 1983 yılında iki hizibe ayrıldığını ve ASALA-RM’nin⁵ kurulduğunu belirtir. Gunter, teröristlerin 3R diye formüle ettikleri amaçları olduğunu ve bunların “Recognition, Reparation ve Restoration olduğunu ifade eder.”⁶

Gunter, ASALA başlıklı üçüncü bölümde ise (s. 41–54) bu örgütün yapısını incelemektedir. O’na göre bu örgüt, Marksist-Sol ideolojiyi benimseyen ve Sovyetler Birliğini müttefik olarak kabul ederken; NATO şemsiyesi altındaki Batılı devletleri düşman kategorisinde değerlendiriyordu. ASALA, sadece Türkiye’yi hasım olarak ilân etmiyor, aynı zamanda Türkiye’ye ekonomik, siyasî ve askerî destek veren tüm devletlerle birlikte gerici Ermenileri⁷ de hasımları olarak kabul ediyordu. Müellif bilahare, ASALA’nın nasıl kurulduğunu, ne tür eylemler yaptığını, kimin liderliğinde örgütlendiklerini ve neden ikiye bölündüğünü ele almaktadır. JCAG-ARA başlıklı dördüncü bölümde ise (s. 55–65), örgütün özelliklerini analiz eder ve bu oluşumun milliyetçi ve sağ ideolojiyi benimseyen bir örgüt olduğunun altını çizerek. Müellif, söz konusu örgütün ASALA’ya nazaran daha gizli bir yapıda olduğunu ve tamamen Türklere ve Türk kuruluşlarına odaklanarak eylem yaptıklarını belirtir. ASALA gibi bölünmediğini, bu örgütün net anlaşılabilmesi için Taşnak’ın iyi bir şekilde etüt edilmesi gerektiğini ise özellikle vurgular.

“Modus Operandi” başlıklı bölümde ise (s. 67-87) yazar, Ermenilerin yaptıkları terör faaliyetlerini inceleyerek söz konusu eylemlerin istatistiklerini vermektedir. Buna göre dört kıtada (Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya) ve yirmi iki ülkede eylem yapılmıştır. Burada hangi eylemin

⁵ ASALA-RM: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia-Revolutionary Movement (Ermenistan’ın Bağımsızlığı İçin Ermeni Gizli Ordusu-İhtilalcı Hareket).

⁶ Türkiye’de bilinen yönüyle 4T Stratejisi: Tanıtma – Tanıma – Tazminat ve Toprak.

⁷ Yaptıkları kanlı terör nedeniyle ASALA’yı eleştiren Ermeniler kastedilmektedir.

ASALA, hangi eylemin JCAG-ARA tarafından yapıldığı ve yakalanabilen suikast faillerinin isimleri üzerinde de durulmuştur. Diğer yandan yakalanan eylemciler için ise derhal yardım komiteleri kurulmakta ve onları desteklemek için paralar toplanmaktaydı. Bu bölümde ayrıca, suikast ve bombalama eylemlerinin yapılış şekli ve suikastı yapanların kişisel özellikleri de ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Michael M. Gunter, kitabının Uluslararası Destekçiler kısmında ise (s. 89–122) bu terörün ciddi oranda dış desteğe sahip olduğunu vurgular. Bunda, Ermeni diasporasının dünyanın pek çok ülkesine yayılmış olmasının son derece önemli bir etkisi vardı. Bununla bağlantılı olarak, Lübnan'ın ve Filistinlilerin, Sovyetlerin, İran'ın, (Güney) Kıbrıs ve Yunanistan'ın, Fransa ve Suriye'nin⁸ Türkiye'ye karşı Ermenileri desteklediğini ifade etmektedir. Sovyetlerden sonra en fazla Ermeni'nin yaşadığı yer olması hasebiyle ABD'nin içinde de Ermenileri destekleyenlerin bulunduğunu belirtmektedir. Fransa için de aynı şey söz konusuydu. Zira Avrupa'da en fazla Ermeni nüfusu burada yaşamaktaydı. Bundan ötürü Fransa'da üst düzey devlet erkânı⁹ Ermenilere kucak açmakta ve dolay-

⁸ Ermeni terör örgütlerini destekleyenler ile PKK'ya yardım ve yataklıkta bulunan devletlerin neredeyse aynı ülkeler olması bir tesadüf olmasa gerektir. Şüphesiz her iki terörü de destekleyenler sadece bu ülkelerle sınırlı değildir. Bunlara Batı'dan pek çok devleti daha ilâve edebiliriz.

⁹ Ermeniler sosyalist iktidarlar döneminde hususiyle de Francois Mitterand'ın seçilmesiyle beraber Fransa'da daha da güçlendiler. O'nun kabinesindeki pek çok bakan ve devlet kademesindeki bazı yetkililer Ermenilere sempati ile baktıklarını ifade ederler. Ermeni sempatzanı olan söz konusu şahıslar ise şunlardır: Başta başkan Mitterand olmak üzere, başbakan Pierre Mauroy, Fransa millet meclisi başkanı Louis Mermaz, savunma bakanı Charles Hernu, dışişleri bakanı Claude Cheysson ve kamu güvenliği bakanı Joseph Franceschi. Bu kişilerin Ermenileri ne şekilde cesaretlendiklerine ise şu örnekleri verebiliriz:

1- İçişleri Bakanı ve Marsilya Belediye Başkanı olan Gaston Defferre “Fransa, haklı davanızın zaferi için size yardım edecektir” diye konuşur.

2- Dışişleri Bakanı Cheysson Türkiye'nin teröre karşı birlikte mücadele edelim teklifini reddeder.

3- Savunma Bakanı Hernu ise “Ne zaman bir saldırı olsa, aklımıza hemen gerçek saldırganın kim olduğu hususu gelir. Gerçek saldırganlar soykırımı yapan kişiler olan Türklerdir” der.

4- Başkan Mitterand ise 1981 Paris Konsolosluğu baskını sonrası yakalanan teröristlerin yargılanmasına üç hafta kala yaptığı konuşmada “Sizi etkileyen soykırımı silmek mümkün değil. Bu soykırım her bir insanın beynine kazınmalı ve Ermeni halkının trajik kaderi gençliğe bir ders olarak sunulmalıdır” diye söyler.

sıyla teröristler burada kolayca eylem yapabilmekteydi. Yazar bu kısımda, suçüstü yakalanan bir Ermeni teröristin yargılanmasındaki garabeti de konu etmektedir. Bir Ermeni gazetesinin “*Dünyanın hiçbir ülkesinden Fransa’daki kadar destek almadık*” dediğini yazar (s. 106).

Müellif, “Türkiye’nin Karşı Hareketi ve Huzursuzluk” başlıklı yedinci bölümde (s. 123–145), Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı Ermeni teröründen bıktığını ve İsrail’in Filistin terör örgütü liderlerine karşı yaptığı operasyonlardan etkilenerek Ermeni teröristlere karşı aynısını yapmaya karar verdiğini ifade eder. Türkiye’nin sabrını taşıran olayların ise kendi toprakları içinde hatta başkenti Ankara’da meydana gelen Esenboğa Baskını ile Kanada’daki askeri ataşenin şehit edilmesi olduğunu, hem cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ve hem de Dışişleri Bakanı İlder Türkmen’in o günlerde ciddî açıklamalarda bulunduklarını belirtir. Ayrıca müellif, ASALA’nın Türkiye vatandaşı bölücü Kürtlere yardımda bulunmasının da Türkiye’yi tedirgin ettiğini ilâve eder. ASALA ile Kürtlerin ve PKK’nın yaptıkları ortak basın açıklamalarını bu duruma örnek gösterir. Bununla birlikte, Türkler tarafından katledildiği öne sürülen pek çok Ermeni teröristin kendi aralarındaki çatışmalardan dolayı öldüğünü, bunun nedeninin de kendi içlerindeki güç mücadelesi ile birbirlerine karşı yaptıkları kışkırtma amaçlı öldürmeler olduğunu örnekleriyle izah etmektedir. O’na göre, bu provakasyonların bir diğer amacı da Türklerle Ermenileri birbirlerine karşı kışkırtmaktı. Gunter burada, meydana gelen Ermeni terörist ölümlerinde Türkiye’yi suçlu gösterecek ciddî kanıtların bulunmadığını belirtir. Ayrıca Ermenilerin, Türkiye’deki soydaşlarının baskılara maruz kaldıklarını iddia ettiklerini ama ASALA eylemleri boyunca hiçbir Ermeni Türk vatandaşına karşı Türkiye’de can yakıcı ciddî bir olayın olmadığını, hatta Artin Penik¹⁰ isminde Türk vatandaşı bir Er-

İşte bu konuşmalardan sonra söz konusu olayı görüşecek olan mahkemenin başkanı yargılanacak kişilere “terörist” denilemeyeceğini ifade eder.

Artin Penik kendini yakmadan önce yazdığı son mektupta Fransa’nın başkanlığını yapmış olan Giscard d’Estaing’e şöyle der: “Sizi kınıyorum... Eğer bu tür hareketlere (ASALA eylemlerine) oy kaygısıyla müsamahakâr davranmasaydınız, masum insanlar ölmeyecekti.” Ayrıntılı bilgi için bk. s. 105–107.

Bayan Daniella Mitterand’ın da bölücü Kürtlerle olan samimi diyalogunu belirtmek yerinde olacaktır.

¹⁰ 7 Ağustos 1982 tarihinde ASALA’ya mensup 3 Ermeni teröristin yapmış olduğu ve 3’ü Emniyet görevlisi 9 kişinin ölüp 78 kişinin yaralandığı Esenboğa Baskını sonrasında örgütü protesto için kendini 11 Ağustos günü Taksim Meydanı’nda yakmış ve

meni'nin ASALA eylemlerini protesto etmek için kendisini yaktığını söylemektedir. Bunun yanında Türkiye'nin Ermeniler tarafından diplomatları öldürülürken bile, ülke içindeki Ermeni kurumlarını korumak için tedbirler aldığını vurgular. Yazar ayrıca, Türkiye'deki Ermenilerin, Suriye ve İran'daki soydaşlarına nazaran daha iyi yaşam şartlarına sahip olduklarını, Türkiye'nin Ermenilere ait tarihî yerleri korumaya çalıştığını, buna karşın Türkiye'ye yönelik yapılan suçlamaların ise yetersiz bilgi, önyargı, çarpıtma ve yalanlardan kaynaklandığını ifade etmektedir.

Sonuç kısmında ise (s. 147–157), Ermenilerin bir hayal uğruna teröre bulaştıklarını, artık Lozan'dan geriye dönülemeyeceğini ve Sevr'in dikte ettiği şartların gerçekleşemeyeceğini söyleyerek, Türkiye'nin doğusunun kopartılamayacağını belirtir. Her iki tarafa da diyalog ve uzlaşmayı tavsiye eden yazar, seçkin Türk, Ermeni ve Batılı tarihçiler arasında ortak çalışmalar yapılmasını önerir. Bunun için de, ilgili devletlerin ve tarafların kendi arşivlerini açmalarını ve konuyla alakalı belgelerin kamuoyu ile paylaşılmasını tavsiye eder. O'na göre, her iki halk yüzlerce yıl barış içinde yaşadığından, pek çok ortak kültürel değere sahip olmuştur ve dolayısıyla eskisi gibi yine kardeşçe yaşanabilirdi. Son olarak ise Enver Ziya Karal'ın *“Biz, Türklerin ve Ermenilerin maruz kaldıkları ölümcül olayları unutmamalı ve onların aziz hatıraları önünde eğilerek, ilişkileri çok eskiye dayanan bu iki toplum arasındaki dostluğun devamını sağlamalıyız”* dediğini vurgular (s. 155). Dostluğun pekiştirilmesiyle sağlanacak bu durum, trajik geçmişin hatırlanmasını engelleyerek, her iki halkın çocuklarının gelecekte barış içinde yaşamalarına zemin hazırlayacaktır diyerek eserini sonlandırmaktadır.

Son olarak kitabın önemini göstermesi açısından şunu da eklemek gerekir ki, Ermeniler söz konusu eseri yakın geçmişte mahkemeye vererek bir süreliğine dağıtımını durdurmayı başarmışlardır. Dolayısıyla pek çok yönden tarihi doğruları yazan bu kitabın, Ermenileri oldukça rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Bu vesileyle, aradan 21 yıl geçmiş olmasına rağmen Gunter'in bu önemli çalışmasının biran önce Türkçeye çevrilip, yayınlanması ve Türk okurlarının istifadesine sunulması elzem gözükmektedir.

15 Ağustos 1982 tarihinde de ölmüştür. Penik'in eylemini gerçekleştirmeden önce yazdığı son mektubu okumak ve ölmeden önce söylediği son sözleri dinlemek için bk. http://www.geocities.com/t_volunteer/armenian/artin.htm http://www.youtube.com/results?search_query=%22artin+penik%22